

TÜRK CUMHURİYETLERİ İLE OLAN İLİŞKİLERDE GELİŞMELER

Prof. Dr. Halil SEYİDOĞLU*

Türkiye'nin Kafkasya ve Orta Asya Türk Cumhuriyetleri ile olan ilişkilerinde beklenen gelişmeleri ortaya koyabilmek için bu ilişkilerin geçmişine bir göz gezdirmek gerekir. Türkiye, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonraki dönemde Batı Bloku'na girmiş ve NATO'nun Güney ve Güney-Doğu kanadının savunuculuğunu yapmıştır. Aslında Soğuk Savaş Döneminde Batı ve Türkiye karşılıklı olarak birbirine muhtaçtılar. Türkiye'nin NATO'ya girmesinde Sovyet yayılmacılığının, daha açık bir deyişle, Sovyetler Birliği'nin Boğazlar ve Doğu bölgelerimiz üzerinde hak talep etmesinin etkisi büyük olmuştur. Diğer yandan, Türkiye de Batı'nın ortak güvenliği için bir siper, anti komünist bir kale görevi yapmıştır. Nitekim, NATO ile Doğu Bloku arasındaki ortak sınırın yüzde 37'si Türkiye tarafından savunuluyordu.

Bu dönemde Türkiye, Sovyetler Birliği içinde yaşayan Türk Cumhuriyetleri veya Toplulukları ile ilgilenememiştir. Hatta, yeni nesiller, nerede ise bu toplulukların varlığından bile habersiz olarak yetişmişlerdir. O kadar ki, okullarda Türk tarihi, Türkiye Türklerinin tarihi ile sınırlandırılarak okutulmuş, dilde, edebiyatta, vs. öteki Türk halklarına çok az yer verilmiştir.

1980 sonları ve 1990 başlarında Sovyetler Birliği'ndeki değişim rüzgârlarına Türkiye, bu şekilde hazırlıksız olarak yakalandı. Sovyetler Birliği'nin yıkılması ve Soğuk Savaş döneminin sona ermesi, dünya ve Türkiye için çok yeni bir durum ortaya çıkartmıştı. Artık Türkiye'nin Batı için önemi de azalmıştı; bu da doğaldı çünkü, eski düşmanlıkların yerini şimdi yeni dostluklar almıştı. Aynı zamanda bu sıralar Türkiye uluslararası ilişkilerde kendisini soyutlanmış hissediyordu. Kıbrıs ve Ege sorunu, Irak ve Suriye ile su sorunu, Avrupa Birliği'ne tam üyelik sorunu, içerde terörizm ve bölücülük sorunları karşısında, ne Batı'dan ne de Bağlantısız ülkelerden, özellikle Arap ülkelerinden beklediği desteği görebildi. Dolayısıyla Türkiye'nin uluslar arası ilişkilerde yeni dostlara, yeni arayışlara ihtiyacı vardı.

Sovyetler Birliği'nin dağılması bu ortam içinde gerçekleşti. Gerek Türkiye'de, gerek yeni bağımsız Türk Cumhuriyetlerinde büyük coşku doğurdu. Türkiye, bu ülkeleri ilk tanıyan ülke oldu. Duygusal demeçler verildi, karşılıklı ziyaretler gerçekleştirildi. Bu olay "yetmiş yıl ayrı kalan kardeşlerin tekrar buluşması" olarak değerlendirildi.

Batı'nın bu konuda takındığı tavırlara gelince; Türkiye gibi Batı da Sovyetler Birliği'nin dağılmasına hazırlıksız yakalanmıştı. Şimdi Batı'nın korktuğu, Sovyetler Birliği'nin boşalttığı yerlerde yani Balkanlarda ve Orta Asya'da bir güç boşluğunun ortaya çıkması, dolayısıyla bu bölgelerin bir istikrarsızlığa itilmesi idi. Ayrıca Batı özellikle İ-

* Uludağ Üniversitesi.

ran'ın kendi Radikal İslamcı akımlarını Orta Asya'ya yaymasından endişe ediyordu. Onun için de ılımlı İslamı ve Batı değerlerini benimsemiş bir ülke olarak, Türkiye'yi tercih ediyordu. İşte böyle bir ortamda Orta Asya Türk Cumhuriyetleri için bir "Türk modeli" ortaya atıldı. Batı da bu modeli özellikle destekliyordu. Kısacası, içte ve dışta Türk modeli yaygınlık kazandı. "Adriyatik'ten Çin Seddi'ne kadar Türk dünyası" biçiminde coşkulu konuşmalara sık sık tanık olmaya başladık.

Ancak Türk modeline destek kısa sürede azalmaya başladı. Bunun nedenlerinin başında Batı'nın duyduğu endişelerin yersizliği geliyordu. Batı, bu bölgeler hakkında bilgi sahibi oldukça İran'ın büyük tehlike olmayacağını anlamaya başladı. Çünkü Orta Asya Cumhuriyetleri ile arasında mezhep farkı vardı: İran'ın Şii olmasına karşın bu ülkelerin çoğunluğu Sünni idi. Azerbaycan'da halkın çoğunluğu Şii mezhebiniydi; ancak onlar da İran'daki radikal İslam'a fazla ilgi duymuyorlardı. İran da aslında bu ülkelere rejim ihraç edemeyeceğini anlayınca daha gerçekçi bir yol tuttu ve bu ülkelerle ticaretini geliştirme yolunu tercih etti.

İkinci olarak, Batı'nın korktuğu biçimde bir güç boşluğu da oluşmadı. Tam tersine, Rusya bir süre sonra geleneksel ilişkilerini ve bu ülkelerde yaşayan etnik kökeni Rus olan nüfusu gerekçe göstererek bu bölgeleri kendisinin "arka bahçesi" olarak gördüğünü ilân etti. Bağımsız Devletler Topluluğu'nu kurarak bu ülkeleri tekrar denetimi altında tutmayı planladı. Batı da buna fazla ses çıkartmadı. Aslında Batı'nın da Pan Türkizm akımlarından fazla memnun olmadığı bir gerçektir. Bu dönemden sonra Türkiye'de politikacıların "Adriyatik'ten Çin Seddi'ne Türk Dünyası" ifadesini fazla kullanmaktan kaçınmaları da dikkat çekicidir.

Orta Asya Türk Cumhuriyetleri: Tarih, Dil ve Din Kimlikleri.

Asya Türklüğü geçmişte bazı dönemlerde büyük güçler oluşturup çevresini baskı altına almasına karşın, özellikle Timur Hanlığı'ndan sonra bu özelliğini yitirdi. Türk boyları arasındaki bölünmeler, anlaşmazlıklar ve savaşlar onları zayıf düşürdü. Ruslar, bu bölgedeki ileri karakollarını kullanarak özellikle 17. ve 18. Asırlarda Türkistan'da önemli işgallerde bulundular. Bu işgaller Kırım yenilgisinden sonra İngiltere ve Fransa'nın karşı koymaları nedeniyle Osmanlı topraklarında daha fazla ilerlemenin güç olacağını anlamlarıyla hız kazandı. 1854'de Almatı'yi, 1865'te Taşkent'i aldılar ve zamanla tüm bölgeyi ellerine geçirdiler.

Rus Çarı Nikola'nın Tatar Devleti'nin başkenti Kazan'ı alması ve Tebriz'deki Safavi Devleti ile ittifak yapmasından sonra Anadolu Türkleri ile Orta Asya Türkleri arasındaki ilişki tümüyle kayboldu ve günümüze kadar da bu ilişki bir daha sağlanamadı. Böylece Orta Asya Türkleri uzun bir süre dünyadan enterne edildiler.

Ruslar yalnızca bölgeyi hakimiyetleri altına almakla kalmadılar, aynı zamanda zorla ve sistemli biçimde bu insanların dillerini ve dinlerini de değiştirmeye çalıştılar. Dil konusunda 1850'lerde Rus Doğu Bilimcisi N.A. İlimsky'nin modeli uygulandı. Buna göre, değişik lehçe konuşan her Türk boyu ayrı bir millet gibi kabul edildi ve bunlar için farklı bir alfabe ve yazı dili geliştirildi. Böylece 20 kadar birbiriyle ilgisi olmayan yazı dili ortaya çıktı. Doğaldır ki bu uygulamada asıl amaç, ortak bir dil kullanarak bu insanların anlaşmalarını engellemek ve bölünmüşlüğü sürdürmektir. İlimsky modeli, kullanılan dillerdeki İslam'dan kaynaklanan kelimelerin de atılmasını öngörüyordu. Böylece, birbirlerinden uzaklaştırılan, aralarında anlaşma güçlüğü yaratılan bu insanlar Rus diline kapı-

larını sonuna kadar açtılar; Rusça ortak dilleri durumuna geldi. Eğitim ve öğretim çoğunlukla Rus dilinde yapılmaya başlandı. Kendi dilleri, kullanılmadığı için gelişemedi, zayıf kaldı. Böylece bugün de bu ülkelerde ortak konuşma dili Rusça'dır.

Bolşevik İhtilalinden sonra geçmişle olan tüm bağları kopartmak için 1920'lerde bu ülkelerin kullanmakta oldukları Arap Alfabeti kaldırıldı ve yerine Latin Alfabeti konuldu. Ancak çok kısa bir süre sonra bunun yerine Rus alfabesi geçirildi. Ayrıca, Türk toplulukları arasında ortak iletişim kurulmasını engellemek için her topluluk veya boyun yazı dili diğerlerinden farklı bir biçimde düzenlenmişti. Böylece Türk toplulukları arasındaki iletişim kopuyordu.

Ekim İhtilali'nden sonra toplanan Rusya Müslümanları Konferansı'nda Gaspıralı İsmail Bey'in ileri sürdüğü bir tasarı vardı; bu tasarıda her Türk topluluğunda ilk öğretimin kendi lehçelerinde yapılması, yüksek öğrenimde ise ortak bir Türk dili kullanılması önerilmişti. Böylece, topluluklar hem kendi lehçelerini korumuş, hem de topluluklar arasında ortak iletişim sağlanmış olacaktı. Ancak Rusya'nın karşı çıkması ile bu kararlar uygulanamamış ve dilde bölünmüşlük, daha doğrusu Rusça'nın hegemonyası devam etmiştir.

Dil, din ve tarih ortak kültürün temel unsurlarıdır. Bu insanlara ortak tarihlerini öğrenmemeleri için özellikle çaba gösterildi. İnsanların ortak hedefler belirleyebilmeleri için ortak tarihlerini bilmeleri gerekir. Bunun için de ortak tarih eğitimine ve ortak tarih kitaplarının yazılmasına ihtiyaç vardır. Oysa, ortak Türk tarihi hiçbir zaman yazılmadı. Maalesef Türkiye de konuya ilgisiz, hatta yabancı kaldı ve okullardaki tarih kitaplarında Türk tarihi Türklerin Anadolu'ya girişi ile başlatıldı.

Sovyetler Birliği'nin resmi politikası "Sovyet" tipi insan yetiştirme üzerine kurulu idi. Sovyet toplumunun temel özelliği halklar arasında eşitliğe dayalı, sınıfsız bir toplum yaratmaktı; dolayısıyla bu toplumda dinin de yeri yoktu. Çarlık zamanındaki Hıristiyanlaştırmaya ve Komünizm zamanındaki dinsizleştirmeye karşı, Sovyetler Birliği'nde İslamiyet yok edilemedi. Hatta, İslamiyet bu toplumlarda Türk kimliğinden de daha yaygın olarak yaşadı. Bugün bu insanlar, din kültürlerini ve inanç kimliklerini yeniden öğrenmeye ihtiyaç duyuyorlar. Laik ve demokratik bir toplum olarak ılımlı İslamiyet'in bu ülkelerde yeniden yayılması için Türkiye de elinden gelen çabayı göstermektedir.

Sovyetlerde Sanayileşme ve Ekonomik Uzmanlaşma Modeli

Orta Asya Türk Cumhuriyetleri Dünya Bankası'nın istatistiklerine göre kişi başına düşen gelir açısından dünyanın en yoksul ülkeleri arasında yer almaktadırlar.¹ Ancak bu ülkeler, Sovyetler Birliği zamanında da Birlik içindeki nispeten yoksul ülkeleri oluşturuyorlardı.

Oysa, Kafkasya ve Orta Asya yer altı ve yer üstü kaynakları açısından çok zengin yörelerdir. Dünyanın en yüksek saflıktaki (%99.99) altını Özbekistan'da çıkmaktadır. Bu ülke, altın rezervleri açısından Güney Afrika'dan sonra dünyada ikinci sırada gelir. İçlerinde kaynak zenginliği en fazla olan ülke Kazakistan'dır. Bu ülke tungstende dünya birincisi, krom ve manganezde dünya ikincisi, fosfatta ise dünya dördüncüsüdür. Hemen hepsinde zengin petrol ve doğal gaz rezervleri bulunmaktadır.

¹ 1995 yılı verilerine göre kişi başına gelir dolar olarak şöyledir: Azerbaycan: 480, Kırgızistan: 700, Özbekistan: 970 ve Kazakistan: 1.330, *World Development Report, 1997*, s. 265.

Sovyetler Birliği'nin dayandığı sanayileşme ve işbölümü modelinin temel bazı özellikleri vardı. Bu modelin en önemli özelliklerinden birisi, kendi içinde bir iş bölümü gerçekleştirmek ve Batı'ya olan bağılılığı minimum düzeylere indirmek. Moskova merkezli planlar Rusya'nın diğer Cumhuriyetleri sömürmesi esasına göre hazırlanıyordu. Bu planlarda tüm Sovyetler Birliği'ne yönelik bir işbölümü ve sanayileşme gerçekleştirilmeye çalışılmıştır.

Merkezi plan çerçevesinde, bir sanayi tesisi bir yerde kurulurken onun tüm Sovyet halklarının ihtiyaçlarını karşılaması ve kullandığı ham madde ve girdilerin de yine Birlik içinde çeşitli yörelerden sağlanması esasını benimsenmiştir. Diğer bir deyişle, kurulan fabrikalarla o fabrikaların içinde kuruldukları ülke arasında fazla bir ekonomik bağılılık yoktur. Çünkü, bu tesis gerek pazar yönünden, gerekse enerji, ham madde, vs. gibi girdiler yönünden diğer Sovyet ülkelerine bağımlı idi. Böylesine bir dikey bütünleşme modeli sonucunda hemen hiçbir ülke ekonomik bakımdan kendi kendine yeterli olamamış, komşularına ve Moskova'ya bağımlı kalmıştır. Bir kere, tesisler monopol durumunda olup üretim kapasiteleri ülke piyasasına oranla çok büyüktür. İkincisi, enerji, petrol, ham madde gibi girdiler çoğu kez ülkede yeterli ölçüde mevcut olmayıp, ancak komşulardan ve öteki ülkelere sağlanabilmektedir. Buna bir de teknolojinin eski ve hantal olduğunu, aşırı işçi istihdamı gerektirdiğini eklemek gerekir. Bu teknoloji ile günümüzün küreselleşen dünyasında rekabet edilemeyeceği ise açıktır.

Sovyet işbölümü ve sanayileşme modeline bazı örnekler verelim: Söz gelişi Azerbaycan, topraklarının ancak yüzde 7'si tarıma elverişli olmasına karşın, Merkezi Planlama çerçevesinde bir tarım ülkesi olarak bırakılmış ve Rusya'nın meyve ve sebze ihtiyaçlarını karşılamıştır. Türkmenistan, çıkarttığı petrolün bir kısmını jet yakıtı elde edilmesi için Rusya'ya yollamakta, buna karşılık, Sibiry'a'da çıkartılan petrol bu ülkede rafine edilmektedir. Kazakistan'la ilgili birkaç örnek verelim: Bu ülkede demir cevheri eritilip konsantre demir durumuna getiriliyor, ama çelik üretim tesisi olmadığı için Rusya'ya gönderiliyor. Bu ülke, çamaşır makinası ve elektrikli ütü yapımında önemli bir üretici, ama diğer elektrikli aletleri Rusya'dan ithal ediyor. Bunun gibi, çocuk bisikleti üretiminde ileri, fakat yetişkinler için bisiklet ve motosiklet dışarıdan getirtiliyor; Orta Asya'nın en büyük traktör üreticisi olmasına karşın, biçer-döğeri diğer cumhuriyetlerden ithal ediyor. Daha da ilginç, Doğu Batı yönünde petrol boru hattı bulunmadığı için ülkenin Doğu yörelerindeki petrol rafinerilerinin ihtiyacı olan petrol Batı'daki üretimle karşılanamamakta ve Kuzeyde Sibiry'a'dan ithal edilmektedir. Bu ülkenin Kuzeyi Rus elektrik şebekesine, Güneyi Kırgız şebekesine bağlı olup ikisi arasında enerji alış veriş yapılamamaktadır.

Böyle bir sanayileşme yapısı içinde bu ülkelerin ekonomik bakımdan kendi kendilerine yeterli olamayacakları çok açıktır. Eskiden üretimin koordinasyonu Moskova'da yapılırdı; başka bir deyişle, üretim Moskova'dan gelen talimatlar çerçevesinde gerçekleştirilirdi. Bu mekanizmanın yıkılması ile üretimde büyük aksamlar olmuştur. Bazı tesisler eksik kapasite ile üretimini sürdürmeye çalışırken, bir çoğu da kapanmış durumdadır. Zaten teknolojinin geri ve eski olması bunları rekabet dışı bırakmaktadır. Diğer bir nokta da teknik eleman sıkıntısıyla ilgilidir; Sovyetler'deki teknisyen ve mühendisler genellikle Rusya veya Baltık ülkeleri kökenli idi. Sovyetler'in dağılmasından sonra bunların büyük çoğunluğu ana ülkelere dönmüşlerdir. Bütün bu nedenlerin sonucunda eski Sovyet ülkelerinde, geçmişten kalan sanayi tesisleri çalıştırılmamakta ve bunlar adeta bir hurda yığını olarak durmaktadır.

Türk Cumhuriyetleri ile Ticari İlişkiler

Türkiye'nin bu Cumhuriyetlerle doğrudan ticari ilişkiye başlaması kuşkusuz ki bağımsızlıklarını kazanmalarından sonra olmuştur. İstatistikler, bugün Türk Cumhuriyetleri ile olan ticari ilişkilerimizin önemli bir yer tutmadığını göstermektedir., 1996 yılında bu ülkelerle olan ticaret hacmimiz 1.100 milyon dolardır. Bunun toplam ticaretimiz içindeki payı yalnız yüzde 1.7'dir. Oysa, örneğin İslam ülkelerinin dış ticaretimizdeki payı yüzde 12.6 ve Avrupa Birliği ülkelerinin payı yüzde 50.0'dir. Dış ticaret dengesi de genelde Türkiye lehine bir fazlalık gösterir (1996'da 100.0 milyon dolar). Ticaretimizin en fazla olduğu ülke 286 milyon dolar ile Özbekistan, en az olduğu ülke de 53 milyon dolar ile Kırgız Cumhuriyeti'dir. Bununla birlikte, zaman içinde belirli bir artış trendi de vardır: Örneğin bağımsızlıklarına kavuştukları 1992 yılında bu ülkelerle olan toplam dış ticaretimiz yalnız 273 milyon dolar idi.²

Bununla birlikte, bu rakamlar aramızdaki ticaret potansiyeline yansıtan rakamlar değildir. Halen bu ülkelerde kişi başına gelirin çok düşük olması, çok zengin kaynaklara sahip olmalarına karşın, kaynaklarını işletmemiş olmaları bunun en büyük nedenleridir. Bu ülkelerdeki gelir artışları ile birlikte, ticaretimizin de önemli ölçülerde artacağını bekleyebiliriz. Ayrıca, ekonomilerimiz arasındaki tamamlayıcılık niteliği de ekonomik ilişkilerin gelişmesine uygun ortam hazırlayan önemli nedenlerden birisidir.

Müteahhitlik Hizmetlerimiz

Türkiye, 1973 ortalarında Petrol Krizi'nin yol açtığı ekonomik duraklama ve enflasyon döneminden sonra müteahhitlik ve danışmanlık hizmetleri alanında, önce Orta Doğu ve Kuzey Afrika ülkelerine, sonra da Rusya ve Ukrayna başta olmak üzere Sovyetler Birliği'ne açılmıştır. Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra bu Türk müteahhitlik ve danışmanlık firmaları Türk Cumhuriyetlerine de girdiler ve bu ülkelerde önemli projelerin yapımını üstlendiler. Türkiye Uluslararası Müteahhitler Birliği'nin rakamlarına göre, Birlik üyesi olan firmaların Ekim 1997 itibarıyla eski Sovyet Cumhuriyetlerinde yükledikleri toplam iş hacmi, 9, 5 milyar \$ dolayındadır. Bunun 2.606.2 milyar doları ya da üçte birine yakın bölümü beş Türk Cumhuriyeti'ne yöneliktir. Müteahhitlik firmalarımız bu ülkelerle olan ekonomik ilişkilerin gelişmesinde önemli bir görev yerine getirmektedirler.

İleride müteahhitlik hizmetleri alanında bu ülkelerde daha büyük bir ihtiyaç doğacaktır. Nedenine gelince, eski Sovyet Cumhuriyetlerinde mevcut binalar, tesisler, yollar vs. Komünizm zamanından kalmadır ve bunların büyük bir çoğunluğu eskimiş, aşınmış ve onarım görmemiş durumdadır; önemli bir kısmı da kullanılmaz duruma gelmiştir. Bütün bunlara, bir de artan nüfus ve kentleşmenin yol açtığı konut, hastane, yol vs. gibi ihtiyaçları ekleyecek olursak, önümüzdeki yüz yılda müteahhitlik hizmetlerine olan talebin boyutları daha iyi anlaşılır. Türk müteahhitlik firmaları kullandıkları malzeme ve işçilerin önemli bölümünü Türkiye'den sağlamaktadırlar. Dolayısıyla bu hizmetlerin teşvik edilmesi, hem ülkelerimiz arasındaki yakınlaşmaya katkı sağlayacak, hem de ülkeye önemli ölçüde döviz kazandıracaktır.

² Devlet İstatistik Enstitüsü kaynakları.

Türkiye'nin Yaptığı Dış Yardımlar

Türkiye, bağımsızlıklarına kavuşmalarını izleyerek, olanaklar ölçüsünde Türk Cumhuriyetlerine dış yardıma başlamıştır. 1991-95 döneminde Türk Cumhuriyetlerine toplam 1.273, 3 milyon dolar tutarında dış yardım yapmıştır.³ Bu yardımların 310, 1 milyon doları bağış (hibe), geri kalan 963,2 milyon doları uygun koşullu kredi biçiminde verilmiştir. Bu yardımların söz konusu dönemde Türk Cumhuriyetlerinin aldıkları toplam dış yardımlara oranı yüzde 38,5'tir. Yardımların ülkelere göre dağılımına bakıldığında (1992-96), yüzde 44,0 ile Özbekistan ilk sırada gelmekte, Özbekistan'ı yüzde 17,8 ile Kazakistan, yüzde 13, 1 ile Azerbaycan, ve diğerleri izlemektedir. Türkiye'den yardım alan ülkeler içinde en büyük grubu da yüzde 87,5 ile Türk Cumhuriyetleri oluşturmaktadır (Türk Topulukları yüzde 0,2, Balkan ülkeleri yüzde 3,7 ve Kafkas ülkeleri yüzde 3,8).

Kurumlara göre ele alındığında; çok sayıda kurumun yardımda bulunduğu görülür. En büyük yardımlar sırasıyla Eximbank: yüzde 40,2, Hazine Müsteşarlığı: yüzde 23,6, TMO: yüzde 11,2, TPAO: yüzde 9,4 tarafından yapılmıştır. Bununla birlikte, T. Şeker Fabrikaları, TİKA, Türk Telekom, Diyanet İşleri Vakfı, Milli Piyango İdaresi, DPT, Sağlık Bakanlığı, vs. de değişik ölçülerde yardım veren kuruluşlar arasında yer almaktadır. Ayrıca, yapılan yardımların seyri zaman içinde düşmektedir. Örneğin, dolar olarak sağlanan yardımlar 1992 yılında 895, 4 milyon dolarken bu rakam 1993'te 267,0, 1994'te 32,1, 1995'te 78, 8 ve 1996'da 149,8 milyon dolar olmuştur.⁴ Oysa bu konuda Türkiye uzun vadeli planlar benimsemeli ve örneğin OECD ülkelerine benzer biçimde her yıl GSYİH'sının belirli bir oranını bu ülkelere yardım olarak ayırmalıdır.

Ayrıca, etkinliğin artırılabilmesi amacıyla farklı kurumlar tarafından verilen yardımlar arasında bir uyum ve işbirliği sağlanmasına gerek vardır. Bunun için de Türk Cumhuriyetleri ve Türk Topuluklarına sağlanan yardımların belirli bir plan çerçevesinde verilmesi gerekir. Diğer bir deyişle, uzun vadeli olarak Türkiye'nin dış yardımlarını yürütecek bir plan ve program hazırlanmalıdır.

Türkiye mali yardımlarda bulunurken teknik yardımlara özellikle ağırlık vermelidir. Başka bir deyişle, bu ülke uzmanlarının ve bu ülkelere gelecek öğrencilerin eğitimine özel bir önem vermelidir. Sağlamış olduğu bilgi birikimi ve geçirmiş olduğu deneyimler dolayısıyla Türkiye'nin elinde böyle bir potansiyel mevcuttur.

Eğitim Yardımları

Yukarıda da belirtildiği gibi, Türkiye'nin Türk Cumhuriyetlerinde en etkili olabileceği alanlardan birisinin eğitim olduğuna kuşku yoktur. Türk Cumhuriyetlerinden gelen ve Türkiye'de eğitim gören gençler ülkemizle bu ülkeler arasında gelecekte çok sağlam bir kültür köprüsü oluşturmaya adaydırlar. Milli Eğitim Bakanlığı kaynaklarına göre orta öğretim, lisans, ve lisans üstü programlar da dahil olmak üzere Türkiye'de Türk Cumhuriyetleri ve Topulukları öğrenci sayısı 1996-97 döneminde 8.850 olmuştur. Bunun önemli bir bölümünü lisans ve ön lisans öğrencileri oluşturmaktadır. En fazla öğrenci gönderen ülke Türkmenistan'dır, onu Azerbaycan ve Kazakistan izliyor.

Türkiye'nin dili, kültürü, siyasal rejimi ve ekonomik sistemiyle bu ülkelere daha iyi tanınabilmesi, aramızdaki ilişkilerin sağlam bir biçimde geliştirilebilmesi için eğitim

³ OECD, *Geographical Distribution of Financial Flows*, 1997.

⁴ DPT, *1998 Yılı Programı*, s.76.

alanındaki çalışmalara ağırlık vermek ve Türk Cumhuriyet ve Topuluklarından daha fazla sayıdaki öğrenciye Türkiye’de eğitim olanakları sağlamak gerekir. Oysa istatistikler 1992-96 döneminde Milli eğitim Bakanlığı tarafından yapılan dış yardımların toplam içindeki payının yalnız yüzde 3,5 olduğunu gösteriyor. Bunun öncelikle artırılması gerekir. Rus dili ve Rus kültürünün bu ülkelerde yerleşmesinin temel nedenlerinden birisinin Rusça eğitim ve Rus okulları olduğu gerçeği göz önünde bulundurularak, konu üzerinde biraz daha durmakta yarar vardır. Bu ülkelerin Latin Alfabesine geçmeleri kuşkusuz ki ortak kültürün gelişmesine büyük katkılar sağlayacaktır. Bu konuda Türkiye’nin üzerine düşeni yapması ve bu ülkelere baskı araç ve gereçlerinin sağlanmasında yardımcı olması gerekir.

Bir yandan, bu ülkelerden gelecek öğrencilere Türkiye’de eğitim olanakları sağlanırken, diğer yandan da bu kardeş ülkelerde her düzeyde okul açılmasına ağırlık vermeli- dir. Halen Türk Cumhuriyetlerinde Milli Eğitim Bakanlığı tarafından açılan 12 okul ve 6 Türkçe eğitim merkezi bulunmaktadır. Bunların sayısını artırmak gerekir. Bu arada özel Vakıflar tarafından kurulan ve kurulacak olan orta ve yüksek öğretim kurumlarına da ön yargılı biçimde yaklaşmak doğru değildir. Bunlardan bazılarında verilen eğitimin kalitesi tarafsız gözlemciler tarafından da kabul edilmektedir. Nitekim, orta dereceli okullar arasında ulusal ve uluslar arası düzeylerde düzenlenen bilim olimpiyatlarında derece alan öğrencilerin çoğunluğunun bu vakıflara bağlı okullardan çıktığı bilinmektedir. Ülke ileri gelenleri de adeta çocuklarını bu okullarda okutma yarışı içindedirler. Sözü edilen okullarda eğitim, ülkenin ulusal dilinin yanında, Rusça, İngilizce ve Türkçe yapılmaktadır. Orta öğretimini Türk okullarında gören öğrencilerin önemli bir bölümü daha sonra yüksek öğrenim için Türkiye’ye gelmektedir.

Türkiye Türkçe’sinin bu ülkelerde yaygınlaşması açısından Türk okulları açma yanında başka yollar da vardır. Bunun için diğer ülkelerin, özellikle Amerikalıların yaptıklarına bir göz atmakta yarar vardır. Amerikan Barış Gönüllüleri bu kez de Orta Asya Türk Cumhuriyetleri’nde faaliyete geçmişlerdir. Bu ülkelerde ilk ve orta düzeylerdeki okullarda gönüllü olarak görev yapan çok sayıdaki Amerikan Barış Gönüllüsü İngilizce dilini öğretmektedir. Oysa bu konuda asıl üzerine görev düşen Türkiye’dir. Dolayısıyla bu kardeş ülkelerde ilk ve orta düzeydeki okullarda Türkiye Türkçe’sini öğretmek için anlaşmalar yapılmalı ve Türkiye’den öğretmenler gönderilmelidir. Bu konuda özel kesim kuruluşlarından ve vakıflardan gelecek destek ve da katkılardan da yararlanmak gerekir.

Dil birliğini sağlama ve ortak bir alfabe oluşturulması konusuna gelince; bu konudaki çalışmalar elbette sürdürülecektir. Ancak bu tür çalışmalardan kısa vadede sonuç alınması güç olabilir. O nedenle kısa vadede bu ülkelerle Türkiye ve kendi aralarında iletişimi sağlayacak pratik önlemlere gerek vardır. Bu konuda bizim önerimiz, özellikle üniversite düzeyinde Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri konulu bir dersin konulmasıdır. Bu dil ve lehçeler arasındaki yakınlık da göz önüne alındığında, öğrencilerin kısa zamanda bu lehçeleri öğrenebilecekleri tahmin edilebilir. Bu ise farklı Türk Cumhuriyetlerine ve Türk Topuluklarına mensup insanlar arasında Rusça kullanmaya gerek olmadan iletişim sağlanmasında önemli ölçüde etkili olabilir.

Karşılaştırmalı Türk lehçeleri dersi ilk aşamada üniversitelere konulmalıdır; ancak giderek bu uygulamaya orta dereceli okullarda da yer verilebilir. Bu çerçevede halen üniversitelerimizde okutulan Türkçe dersi yerine sözünü ettiğimiz biçimde Karşılaştırmalı Türk lehçeleri dersini koymanın daha doğru olduğu kanısındayız.

Bütün bu çalışmalarda amaç, Türk Cumhuriyetlerini Rusça'nın egemenliğinden kurtarmak, kendi ana dillerini kullanmalarını sağlamak, gerek Türkiye ile gerekse kendi aralarında iletişimin sağlanmasını kolaylaştırmaktır. Ancak bu noktada, yabancı dillerde eğitimin bu derece yaygınlaştığı Türkiye'nin, bu kardeş ülkelere ne derece örnek olabileceğini ise taktirlerinize bırakıyoruz.

Ekonomik İlişkilerin Geliştirilmesi

Kafkasya ve Orta Asya Türk Cumhuriyetleri ile ortak tarih, dil, din ve soy birliğine sahip olmamız, bu ülkelerle ilişkilerimizin geliştirilmesi için çok uygun bir ortam hazırlamaktadır. Ancak bu, tek başına yeterli değildir. Bu ilişkilerin mutlaka ekonomik ve ticari işbirliğiyle desteklenmesi gerekir. Aynı soydan gelmemiz ve ortak kültür ve tarihe sahip olmamız ekonomik ilişkilerin geliştirilmesine önemli derecede yardımcı olacak bir etkidir.

Aslına bakılırsa, Türkiye ile Kafkasya ve Orta Asya Türk Cumhuriyetleri arasında ekonomik ilişkilerin geliştirilmesi bakımından koşullar oldukça uygundur. Bir kere, ekonomilerimiz birbirini tamamlayıcı niteliktedir. Ayrıca, Türkiye'nin ekonomik kalkınma, piyasa ekonomisi, kur politikaları, para, kredi ve maliye politikaları, vs. gibi konulardaki deneyimleri bu ülkeler için yol gösterici olabilir. Bu ülkelerde tüketim malları endüstrilerinin yeterince gelişmemiş olduğu, Türkiye'de ise bu alanlardaki potansiyel düşünüldüğünde ihtiyaçların Türkiye'den karşılanabileceği anlaşılabilir.

Ancak işbirliği yalnız ticaret değil, yatırım alanlarını da kapsmalıdır. Zengin doğal kaynakları ve geniş piyasaları dolayısıyla, tüm dünya gözlerini bu bölgeye çevirmiş bulunmaktadır. Bu bölge yatırımcılar için çok cazip bir konumdur. Petrol ve maden işletmeciliğinden otomotiv endüstrisine, enerji üretimine, gıda ve dokumacılığa kadar çok değişik alanlarda yatırım fırsatlarına sahiptir.

Kafkasya ve Orta Asya petrolünün ve doğal gazının dünya piyasalarına ulaştırılmasındaki en ekonomik yolun Bakü-Ceyhan boru hattı olduğu bilimsel olarak da kanıtlanmış durumdadır. Petrol üreticisi ülkeler de bunu arzu etmektedirler. Buna karşı çıkılmasının temel nedeni Türkiye'nin bölgede güçlenmesinin arzu edilmemesidir. Bu konudaki çözümlerin daha uzun bir süre alacağı anlaşılmaktadır.

Türkiye'den halen çoğunluğu ufak işletmeler biçiminde olmak üzere çok sayıda üretici firma bu ülkelerde faaliyet göstermektedir. Bu ülkeler, az önce sözünü ettiğimiz ortak kültür ilişkileri dolayısıyla daha çok sayıda Türk işadamlarını ülkelerinde görmek istemektedirler. Dolayısıyla Türkiye'nin bu ülkelerde iş yapmak isteyen yatırımcı ve işadamlarını destekleyici politikalar izlemesi gerekir.

Belirtmek gerekir ki, bu ülkelerde oldukça cazip iş olanakları bulunmasına karşın, buralarda iş yapmanın halen büyük güçlükleri vardır. Bu ise devletin işadamlarına büyük ölçüde destek vermesini gerektirir. Bu ülkeler uzunca bir süredir özelleştirme ve merkezi planlamadan piyasa ekonomisine geçişin sıkıntılarını yaşamaktadırlar. Piyasa ekonomisinin gerektirdiği fiziki ve kurumsal alt yapı henüz tam olarak oluşturulamamıştır. Örneğin, haberleşme, ulaştırma, bankacılık, sigortacılık, vs. gibi alt yapı yetersizlikleri vardır. Bunun yanında, özel işletmeciliğin gelişmesi için bir ticaret ve sözleşme hukuku ile uygun bir idari yapı da tam olarak oluşturulamamıştır. O nedenle, iş adamlarımız idarenin çelişkili, engelleyici ve aşırı müdahaleci tutumundan ve kamu görevlilerine haksız ödemelerde

bulunmaya zorlanmaktan şikâyet etmektedirler. Bu ülkelerdeki iş adamları, özellikle küçük ve orta boy işletme sahipleri devlet desteğini daima arkalarında görmek istemektedirler.

Bu ülkelerdeki elçiliklerimizin çok daha aktif bir tutum içine girmeleri gerekmektedir. Bunun için elçilik ve konsolosluklarda iş adamlarımızın sorunlarıyla yakından ilgilenilecek, onlara gerekli öneri ve desteği sağlayacak birimlere gerek vardır. Aslında, daha Türkiye’de iken bu ülkelerde iş yapmayı düşünen yatırımcı ve iş adamlarına aydınlatıcı bilgi verilmesi gerekir. Bu çerçevede, söz konusu ülkelerdeki ekonomik fırsatların neler olduğu, buralarda iş yapmanın güçlükleri ve izlenmesi gereken yollar konusunda iş adamlarımız sürekli bilgilendirilmelidir.

Türkiye ile Kafkasya ve Orta Asya Türk Cumhuriyetleri arasında bir ortak Pazar kurulması düşüncesi gündemden çıkartılmamalıdır. Aramızdaki ortak tarih ve kültür değerlerinin yanında, Türkiye ve bölge ekonomileri arasındaki tamamlayıcılık ilişkileri bir gümrük birliği için oldukça uygun bir ortam hazırlamaktadır. Ancak Moskova bu ülkeler için halâ bir çekim merkezi olmaya devam etmektedir. Komünizm çökmüş, fakat Rusya’nın bu ülkeler üzerindeki siyasal ve ekonomik nüfusu tam anlamıyla sona ermiş değildir. Bazılarının sınırları bugün de Rus askerleri tarafından korunmaktadır. Rusça ve Slav kültürünün etkileri giderek zayıflamakla birlikte halâ çok yaygındır. Rusça bazılarında resmi, bazılarında en yaygın kullanılan dil durumundadır. Ayrıca Türk Cumhuriyetlerinin kendi aralarında da toprak sorunları gibi bazı anlaşmazlıklar vardır. Bu ülkelerin sınırları Stalin döneminde yapay olarak çizilmekle anlaşmazlıkların tohumları daha o zaman atılmıştı. Dolayısıyla, Türkiye ile Kafkasya ve Orta Asya’yı kapsayan bir Türk Ortak Pazarının kurulması için henüz ortada çözümlenmesi gereken bazı sorunlar olduğu anlaşılmaktadır. Bununla birlikte, böyle bir ekonomik birlik için gerekli alt yapının oluşturulması amacıyla bugünden çaba gösterilmelidir. Söz konusu ülkeler her alanda bağımsızlıklarını tam olarak gerçekleştirdikçe ve Moskova’nın etkisinden uzaklaştıkça Türkiye ile bir ortak pazarın kurulması daha da kolaylaşacaktır.

Sonuç

Son olarak gelecekteki ilişkiler konusunda birkaç nokta üzerinde daha durmakta yarar vardır: Önce, Türkiye daima bu ülkelerle dil, din ve soy birliği içinde olduğunun bilincini taşımalı; fakat ilişkilerde aşırı duygusal davranmamalı, gerçekçi olmalıdır. Ekonomik ve siyasal gücünün sınırları da dikkate alınarak yapılan vaatler mutlaka yerine getirilmelidir. Geçen zaman içinde Türkiye, bir imaj kaybına uğramıştır. Bunun önemli bir nedeni, verilen sözlerin, yapılan anlaşma ve protokollerin yüklediği taahhütlerin tam olarak yerine getirilememesidir.

İkincisi, Türkiye bu ülkelerle eşit düzeyde ilişki kurmaya çok dikkat etmeli, onların iç işlerine karışmaktan veya onlara karşı bir tür “ağabeylik” sergilemekten kaçınmalıdır. Asırlarca Rus tahakkümü altında yaşayan bu ülkeler yeni kazandıkları bağımsızlıklarına büyük değer vermektedirler. Eski ağabeylerinden kurtulduktan sonra yeni bir ağabeye ihtiyaç duymamaktadırlar.

Belirtmek gerekir ki Azerbaycan’daki seçimlere Türkiye’nin karıştığına ve muhalefeti desteklediğine inanılması bu ülkelerde Türkiye’ye karşı çok olumsuz bir etki yaratmıştır. Aynı şekilde, Türkiye’deki Özbek öğrencilerin bu ülkenin muhalefet liderleriyle

toplantılar yaptığı iddiası da bir skandala yol açmış ve bu Özbekistan'ın Türkiye'deki öğrencilerini geri çekmesine kadar varmıştır.

Türkiye'nin Türk Cumhuriyetlerine dönük, uzun vadeli bir politikası olmalı, bu ülkelerle ilişkiler hiçbir zaman örneğin Avrupa Birliği'ne indekslenmemelidir. Bu ülkelere bağımsız olarak ve öncelikle yaklaşılmalıdır. Unutmamak gerekir ki, AB'nin dışlayıcı tutumuna karşı bu ülkelerde Türkiye'ye dostça ve kardeşçe bir yaklaşım vardır.

Üniversitelerimize de bu konuda önemli görevler düşmektedir. Geçmişteki tutumların tersine, üniversitelerimiz de bu ülkelere karşı kapılarını olabildiğince açmalı, bu ülke öğrencilerine verilen eğitim hizmetlerinin yanında, öğretim üyesi alış verişine girilmeli, tez ve araştırma konuları bu ülkelerden seçilmeli ve bu ülkelere yönelik araştırma merkezleri kurulmalıdır.

Son söz olarak belirtmek isteriz ki, Türkiye'nin bu ülkelere yönelik politikalarını etkileyecek en önemli etken, kuşkusuz ki Türkiye'deki siyasal ve ekonomik istikrardır. Kendisi istikrara sahip olmayan bir ülkenin başkalarıyla, o ülkeler ne kadar dost ve kardeş olsalar da, istikrarlı ilişkiler geliştirebilmesi güçtür.

KAYNAKÇA

Bal, İdris. "Turkey's Relations with the West and Turkic Republics of the former Soviet Union: The Rise of the Turkish Model," Manchester Üniversitesi, Doktora Tezi, 1997.

Seyidoğlu Halil. *Uluslararası İktisat: Teori, Politika ve Uygulama*. Güzem yayınları, İstanbul, 1998.

T.C. Dışişleri Bakanlığı, TİKA. *Kazakistan Ülke Raporu*, Ankara, 1996.

T.C. Dışişleri Bakanlığı, TİKA. *Azerbaycan Ülke Raporu*, Ankara, 1996

T.C. Dışişleri Bakanlığı, TİKA. *Kırgızistan Ülke Raporu*, Ankara, 1996

Devlet Planlama Teşkilatı. *Türkiye-Türk Cumhuriyetleri, Özel İhtisas Komisyonu Özeti*, Ankara, 1995.

TOBB. *Özbekistan. Özel İhtisas Komisyonu Raporu*. Ankara, 1995.

Devlet Planlama Teşkilatı. *Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, 1998 Yılı Programı*.

World Bank. *World Development Report, 1997*.